

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çağdaşlaşma Sorunları*

Civilization Problems From Ottoman Till Turkish Republic

Bayram KODAMAN**

Özet

Günümüzde çağdaşlaşma bütün toplumlar için ciddi bir problemdir. Osmanlı tarihi, neredeyse Batı ile mücadele tarihi gibidir. Bu süreçte XVI. yüzyıla kadar önemli sıkıntılar hissedilmezken bu tarihten itibaren, bugün hâlâ devam eden, çağdaşlaşma çabasına girmiştir. Bu süreci müspet yönde sonlandıramaması, çağdaşlaşmadaki hareket noktasını ve hedefleri tespit edememe ya da yanlış tespite dayanmaktadır. Burada, bu tespitlerle ilgili bazı değerlendirmeler yapılmaktadır.

•

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Devlet, Avrupa, bilim, Toplum, ıslahat

•

Abstract

It become contemporary today is a serious problem for every society. Ottoman history is almost contend history with the West. Ottoman society not had important difficulty about contend history with the West until XVIIth century, but then, it began process to struggle to contemporary. This progression is not to be positive complete is stand to reason in contemporary point of departure and target is not determined or wrong. In paper, about this fixings will be made some evaluations.

•

Key Words

Ottoman, State, Europe, Science, society, reformation

* Bu metin, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm'ünün düzenlediği 14 Mayıs 2005 tarihindeki *Türk Modernleşme Sempozyumu: "Prof. Dr. Ercüment Kuran'a Saygı"*da bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölüm Başkanı.

Giriş

Her şeyden önce çağdaşlaşmanın ve modernleşmenin ne olduğunu ortaya koymayı uygun bulduk. Çağdaşlaşma; tabiata, başka milletlere ve hurafelere boyun eğmeden, aklın, ilmin, sezginin rehberliğinde tabiat ve cemiyet kanunlarını keşfederek, mal, hizmet, fikir üretmek ve böylece maddî refahı-gücü, manevî gücü-mutluluğu yakalamaktır. Toplumun, bu hedefe doğru giderken, kendi muhtevasının ve müktesebatının özünü muhafaza ederek değişen bir yapıda olması gerekmektedir. Aynı zamanda, bu muhteva ve müktesebata sahip toplumun, orijinal bir modeller silsilesi yaratacak yeteneğe sahip olması da şarttır ve arzu edilen husustur. Ancak bu takdirde milletler özelliğini ve istiklalini koruyabilir. Aksi halde yok olmaya mahkûm olurlar.

Bu şekilde çağdaşlaşma şuuruna sahip olan milletler-toplumlar, ilmî usûllere uygun olarak kendi dilleri ve kendi akılları, fizikî-coğrafi çevreleri, kültürleri (mazileri, tarihleri) ve manevî dünyaları vasıtasıyla, yabancı dilleri de kullanılarak, başka kültür ve medeniyet âlemleriyle temasa geçerler ve yeni ürünler, yeni fikirler, yeni modeller üreterek, bu ürünlerini hem kendilerine hem de insanlığının hizmetine sunma imkânına kavuşurlar. Bireyin toplumun refah ve mutluluğu için, toplumun da insanlığın refah ve mutluluğu için bir şeyler üretmesi, çağdaşlık anlayışının özüdür.

Osmanlıların Durumu

Çağdaşlaşmaya yüklediğimiz anlam çerçevesinde Osmanlılara baktığımızda görünen manzara şudur: Her şeyden evvel Osmanlı, ziraat ve hayvancılığa dayalı bir ekonominin ve cemaat ruhunun hâkim olduğu Ortaçağ imparatorluğudur. Çağına göre kendi ilmî ve teknolojiyle coğrafyasına, kültürüne, moral dünyasına hâkimdir ve diğer medeniyetlerle temasını sürdürmüştür. Yarattığı model veya sistem kendine has yani orijinaldir. Bu sistemiyle XIV-XV.ve XVI. yüzyıllarda, hem toplumların istediği ve ihtiyacı olan güveni, emniyeti, huzuru hem de yiyeceğini-içeceğini, giyim-kuşamını temin edecek imkânları sağlamıştır. Buna karşılık, başta timar sistemi olmak üzere Osmanlı modeli, fertlerde hiçbir zaman zengin olma hayal ve ümidini uyandırmamış; dolayısıyla ferdî zenginliğe müsaade etmemiştir. Nitekim “azıcık aşım, ağrılmaz başım”, “işten artmaz, diştten artar”, “bu günümüze de şükür”, “bir lokma, bir hırka” gibi halk deyişleri bu anlayışın ürünüdür. Bu ifadeler sistemin özünü yansıtmaktadır. Bu durum ise, Avrupa’daki liberal-kapitalist sistemin tam karşıtı bir anlayıştır.

Osmanlı'nın hedefi "nizam-ı âlem"dir. Fetih yoluyla hem dünya düzenini kurmayı ve hem de güç kazanmayı gaye edinmiştir. Dünya düzenini "adalet" üzerine kurma iddiasındadır. Para ve zenginlik gaye değil, araçtır. Bunun içindir ki, "veren el-alan elden üstündür" prensibi geçerli olmuştur. Esas olan; namus, şeref, kahramanlık, şöhret, şan gibi değerlere servet gözüyle bakmak ve bunlara sahip olmaktır.¹

Osmanlı sisteminin aktörleri kimlerdir? Padişah, kapıkulu olan sivil ve askerî paşalar (vüzera ve ümera), ve ulema'dır. Kurumları; saray, yeniçeri ocağı, medrese ve timar sistemidir. Saray ve padişah dışında kimsenin siyasi hakkı yoktur ancak imtiyazları vardır. Hepsi padişaha ve saraya kapılanmıştır. Osmanlı'nın sırrı; güçlü ve kudretli olduğu dönemlerde bu gurupların arasında sağladığı denge, ahenk, dayanışma, sadakat ve kolektif davranıştır.

Kısaca Osmanlı İmparatorluğu, adalete dayanan; padişah, paşa ve ulemanın hâkim olduğu bir sistem kurdu. Bu sistemle Müslüman Osmanlı, Hıristiyan Avrupa'yı tanıyor, onunla temas kuruyordu. Ancak, XVII. ve XVIII. yüzyıllardan itibaren Osmanlı, fetihten aldığı enerjiyi kaybetti. Enerji kaybolunca sistemin işleyişi durakladı. Dolayısıyla iç ve dış problemlerini çözme kabiliyetini yitirdi. Problemlerini çözmede aciz kalması ve bu arada Avrupa'nın üstünlüğü ele geçirmesi karşısında "paniğe" kapıldı. Bu panik durumu, Osmanlıyı içe kapanma ve dışa açılma konusunda tereddüde sevk etti. Bu panik ve tereddüt döneminde, sistem bozulmaya ve çökmeye yüz tuttu. İlmîye teşkilatı, timar sistemi, adalet sistemi, askerî sistem, yeniçeri ocağı bozuldu. Bunun üzerine Avrupa, her şeyiyle Osmanlıya sızmaya başladı. Sermayeyi ve ticarî hayatı elinde bulunduran gayr-i Müslimler, Osmanlılık idealini kaybederek Avrupa ile temas geçtiler ve farklı hedeflere yöneldiler.

Osmanlı çaresizlik içinde, kendi tebaası olan gayr-i Müslimlerden ve ecnebi temsilciliklerinden yararlanmak istedi. Gayr-i Müslimlere imtiyazlar tanıdı ve devlet kapılarını onlara kısmen de olsa açtı. Ecnebi teknisyenlere, uzmanlara ve mühendislere görev, makam, rütbeler vererek ıslahatlar dönemini başlattı. İslahatlar böylece gayr-i Müslimlerin ve ecnebilerin insafına ve takdirine bırakılmış oldu.² Avrupalılara görev ve gayr-i Müslimlere de imtiyazlar verilmesi, modernleşme sayıldı. Bu büyük bir yanılgıydı. Zira bunlar vasıtasıyla Avrupa'nın gözü, kulağı, beyni Osmanlı'nın içine girmiş oldu. Esas unsur olan Türklerde de, gemisini kurtaran kaptan misali, ortak Osmanlılık ideali kayboldu ve ferdiyetçi anlayış yayılmaya başladı.

¹ Oğuz Adanır, *Eski Dünyaya Yeni Bakış*, I-II, İzmir 1997, s.21-31.

² Metin Eriş, "Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketleri", *Türkler* (Ed. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca), Ankara 2002, s.93-94.

Osmanlı'nın durumunu daha iyi ortaya koyabilmek için treni yani lokomotif ve vagonları örnek vermek uygun olacaktır. Kuruluş döneminde lokomotifin makinisti padişahı ve birinci vagonu da Türkler vardı. Tren hızlı gidiyordu. Her toprak fethinde trene bir vagon daha ekleniyor ve lokomotifteki kömür stokları artıyordu. Neticede, lokomotifin arkasına Rum, Bulgar, Sırp, Hırvat, Rumen, Macar, Ermeni, Boşnak, Arap ve Arnavut vagonları takıldı. Yolcuların güvenliğini ve lokomotifin kömürünü Türkler temin ediyordu. Tren XVII. yüzyılın sonuna kadar hızlı gitti. Yolcular memnun, hızlı gittiği için de, hedeflerine ulaşacaklarına dair ortak bir inanç vardı. 1683 Viyana Bozgunu'yla birlikte, lokomotifin hem kömürü azaldı hem de hızı kesildi; artık tren o kadar vagonu çekemez oldu. XIX. yüzyıla gelindiğinde lokomotifin kazanı da çatladı, dolayısıyla tren de yavaşladı. Türkler lokomotifi tamir etmeye çalışırken, gayr-i müslimler de ya vagonları terk etmeye başladılar ya da vagonları katardan ayırmaya kalktılar. Hal böyle iken, bir de Avrupalı güçler gayr-i Müslimlere, kendi trenlerine binmeyi yani yeni demiryolu yeni lokomotifler ve yeni vagonlar vaat ettiler.

Bunu gören gayr-i müslimler de, artık Osmanlı'dan ayrılmanın zamanının geldiğine kanaat getirdiler ve Türk trenini sabote etmeye başladılar. Osmanlı, bu sabotajları geçici zannederek sabotajlarını durdurmaları için onlara daha fazla hak, daha fazla imtiyaz, hatta ıslahatlarla yeni bir lokomotif ve ilave vagonlar sözü verdi. Bu arada Osmanlı kendini unuttu; ne kendi lokomotifini tamir edebildi ne de yeni bir lokomotif yapabildi. O da, Avrupa lokomotifinin çektiği bir vagona binerek kendini kurtarmaya kalkıştı. Ancak ülke içinde buna itirazlar ve muhalefet vardı.

Avrupa'ya Bakış

Avrupa, Rönesans'ını ve Reform'unu yaparak insanını kiliseden, ruhban sınıfından, feodaliteden, eski düzenden kurtardı. Ferdi, akli ve ilmi merkeze koydu. XVII. yüzyıldan itibaren, kendi içindeki din ve mezhep kavgalarına son verdi. Dünyaya açılarak sömürgecilik hareketlerini başlattı. Sonuçta yeni bir model ve sistem yarattı. Bu dönemde artık sistemin aktörleri; tüccarlar, işadamları, serbest meslek sahipleri, sanayiciler, ilim adamları, sanatçılar ve filozoflardı. Vasıtaları; fabrikalar, atölyeler, üniversiteler, araştırma merkezleri, bankalar, şirketler ve teknoloji idi. Bütün bunlar Avrupa'yı yaratıcı, üretici ve aynı zamanda emperyalist yaptı, zengin ve güçlü hale getirdi. Müessir vasıtaları elinde bulunduran Avrupa doğayı, başka milletleri, toplumları, kültürleri etkiledi. Sonra kendi maddî-fikrî üretimini ve diğer ülkelerin fakirliği pahasına da zenginliğini, artırdı.

1789 Fransız İhtilali ile Avrupa yeni bir döneme girdi. Bu devrin kavramları; hayat tecrübeleri üzerinde düşünen insan aklını, hakikati (doğruyu, iyiyi, güzeli) bulmada tek kaynak kabul eden *Rasyonalizm*; herkes kendi çıkarını düşünürse bütün toplum ilerler diyen *Ütilitarizm*; realite fertleri neye inanmaya zorluyorsa hakikat odur, birey en çok faydayı sağlayacak şekilde hakikati kendi inşa eder diyen *Pragmatizm*; varlık âlemini ve düşünceyi, gözlenebilen maddi dünya ile sınırlayan ve metafizik âlemi reddeden *Scientizm* (Bilimcilik); otoritenin tek kaynağı olarak insan aklını ve iradesini gören Hümanizmdir.³ Ayrıca, bu anlayışlardan ilhamını alan *Materyalizm*, *Marksizm*, *Pozitivizm*, *Liberalizm* gibi ideolojiler, Avrupa'da entelektüellerin ve siyasetçilerin önemli bir kısmını etkisi altına almıştı.

Bütün bu görüşler Avrupa'ya gücün, kuvvetin, kudretin kaynağı "Madde-dir" anlayışını getirdi ve insanî değerleri unutturdu. Ferdietçilik ve Milliyetçilik de bu anlayışın üzerine oturtuldu. Neticede insanın insanı sömürdüğü, milletlerin diğer milletleri soyduğu, Avrupa'nın ise dünyayı sömürdüğü, vahşi kapitalizm dönemi başladı. XIX. yüzyıl boyunca Avrupa bu sömürü düzenini, kendi içinde yumuşattı, ılımlı hale getirdi ve kısmen son verdi. Ancak, bu sömürü düzenini, emperyalizm ve koloniyalizm sayesinde diğer ülkeler ve toplumlar aleyhine sürdürdü ve sürdürmektedir.

Avrupa, maddî dünyaya hâkimiyeti ve maddî gücü sayesinde, mevcut sömürü düzenini sürdürebilmek için ticarî, ekonomik ve malî emperyalizme kültür emperyalizmini de ekledi. Bunda başarılı olmak için diğer ülkelere medeniyetini, dilini, dinini, zihniyetini ve kanunlarını kabul ettirdi. Böylece Avrupa merkezli bir dünya yarattı. Neticede Asya-Afrika-Güney ve Orta Amerika ülkeleri gibi Osmanlı İmparatorluğu da pazarıyla, stratejik önemiyle, ham madde kaynaklarıyla ve gayr-i Müslim unsuruyla Avrupa emperyalizminden nasibini ağır bir şekilde aldı.

Osmanlı'nın Farkı

Osmanlı ilk olarak, ıslahatları yapmadan önce kendi mazisini-kökenini-tarihini araştırıp, kendi zemini-özünü-biçimini tespit edememiştir. İkicisi ve daha vahimi, kendi tarihini Avrupalıların görüşleriyle açıklamaya kalkmıştır. Üçüncüsü, yaratıcı olmadan çağdaşlaşmaya kalkmış ve taklitçiliğe mahkûm olmuştur. Dördüncüsü, Batıyı çözememiş ve anlayamamıştır. Beşincisi, bunları yapacak ve kendine has bir model yaratacak bilgi-araştırma-kapasite Osmanlı'da bulunmamaktaydı.

³ Cihan Yamakoğlu, *Derin Düşünce Düşüşte, Anarşi ve Terör Yükselişti*, Ankara 2001, s.110-144.

Osmanlı kültürünün ve sisteminin, bir özü ve muhtevası vardı. Onun yeni veya farklı bir öze ihtiyacı yoktu.⁴ Onun yapması gerekeni, eskimiş özünü ve muhtevasını dönüştürerek yenilemekti. Bunun için Avrupa'dan ilham almasında sakınca yoktu. Fakat Osmanlı bunu yapamadı. Bu arada ıslahat yapma ihtiyacı da ortaya çıkmış ve acele edilmesi gerekiyordu. Bunun üzerine acil çözüm olarak Osmanlı, fevkalade iyi niyetle Avrupa'dan, Avrupalılardan, gayr-i Müslimlerden istifade etme yolunu seçti.⁵ Ancak bu yol yanlışti. Zira Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'na avlanmaya gelmiş, avına akıl vermeye değil. Osmanlı göyü, ava gelen Avrupa "kurdunu" kuzuların başına çoban yaparak, kuzuları kurtarmak istiyor görünümündeydi. Bu tehlikeli oyun Osmanlı'ya pahalıya mâl oldu.

Osmanlı aydınlarının ve devlet adamlarının durumuna gelince: Avrupa'nın biçimini görüyor, gücünü fark ediyor, fakat özünü anlayamıyorlardı. Tabiatıyla bu durumun anlaşılır bir tarafı da vardı. Bu dönemde, Avrupalı "düşünüyorum, o halde varım" derken; medreseden yetişmiş Osmanlı uleması "inanıyorum, o halde varım" ilkesini benimsemişti. Avrupalı, devlet otoritesini sınırlandırıp 'hürriyet'inin tadını çıkartırken, Osmanlı bürokrasisi 'ulü'l-emre itaat' görev saymıştı. Avrupalı, orduyu siyaset ve sivil hayatın dışında tutarken; Osmanlı, savaşta şehit ve gazi olmayı düstur edinen orduyu toplum önüne çıkarmıştır. Kısacası Osmanlı aydını; düşünme-inan, düşünme-itaat et, düşünme-şehit veya gazi ol zihniyetiyle, Avrupa düşüncesinden tamamen uzak ve farklı yetişmişti. Bu yüzden Osmanlı aydınlarının Avrupa'daki dönüşümü Osmanlı toplumunda yapması zordu. Nitekim başarısızlığa uğramaları da bunu gösteriyor.

Islahat ve Aydınlar

Osmanlı imparatorluğu'nun geriliğine, dolayısıyla ıslahatların zaruretine inanan Osmanlı aydınları arasında bir, birlik ve ortak hareket etme anlayışı bulunmuyordu. Aydınlar, yenilikçiler (batıcılar), muhafazakârlar (statükocular) olarak ikiye ayrılmışlardı. Birbirine karşı ön yargılı olan her iki tarafın da ciddi bir planı yoktu. Bir taraf kurtuluşu Avrupa'yı taklit ederek yenileşmede görüyor, öbür taraf 'kânûn-ı kadîm'de yani eskiye dönüştürüyor görüyordu. Dolayısıyla birbirlerini anlamıyorlar ve aynı zamanda da iyi tanımıyorlardı. Aralarında ciddi bir inatlaşma söz konusuydu. Aslında Avrupa'yı taklit etmek isteyen yenilikçilerle, maziye taklit etmek isteyen muhafazakârlar arasında önemli bir fark yoktu. Her ikisi de taklitçiydi. Muhafazakârlar, "bir suda iki defa yıkanılmaya-

⁴ Oğuz Adanır, a.g.e., s.248.

⁵ Ebubekir Sofuoğlu, "Osmanlı Modernleşmesinde Sorunlar", *Türkler*, XIV, Ankara 2002, s.634.

çağının” farkına varmadan, mazide yıkanmaya kalktılar. Yenilikçiler ise, “dibi görünmeyen suya girmenin tehlikelerini” farkedemediler ve anafora kapıldılar. Böylece her iki taraf da esas gözden kaçırmış oldu. Yenilikçiler, modernleşmenin kolay olan biçim yönüne ve sonuçlarına önem verdiler. Muhafazakarlar ise, ahlakî yönünü öne çıkarttılar. Halbuki Osmanlı toplumunun kendine has bir şekli-biçimi ve ahlakı vardı ve bu, o dönem için yeterli idi. Buna rağmen dikkatler biçime çevrildi, böylece hedef şaşırtıldı; Avrupanın hedefi gizlendi.

Esasında hedef: topluma güç katacak ve refah verecek ilmî teknoloji ve sanayiye geliştirmek olmalıydı. Zira XIX. yüzyıl, fertlerin ve toplumların, akla ve ilme uygun iş yapma derecelerine göre zengin veya fakir olduklarının, hayatta mı kalıp yoksa yok mu olacaklarının anlaşıldığı bir çağdı. Bilimin, teknolojinin ve ekonominin öneminin arttığı, bu kavramların, politikanın ve diğer kavramların önüne geçtiği çağdı. Osmanlı aydını, işin bu tarafını fazla tartışmadı veya tartıştırmadı. Şayet modernleşme, teknoloji ve sanayileşme seviyesinde kalsaydı, ne halktan ne de muhafazakarlardan tepki gelirdi. Nitekim matbaanın gelişine, ordunun teknik donanımının modernizasyonuna, fabrikaların kuruluşuna, okulların açılışına, gazetelerin çıkışına, yol-köprü-demiryolu inşasına hiç tepki yoktur. Tepki Lâle Devri’ndeki lükse, şatafata, eğlenceye, II.Mahmut’un getirdiği kılık kıyafete, Tanzimat’tan itibaren gelen dansa, müziğe, tiyatroya, ağır vergilere, adaletsizliğe, rüşvete, yolsuzluklara gelmiştir. Halkın bu tepkisini daha iyi anlayabilmek için askerî ıslahatlara bakabiliriz. Bilindiği üzere ordu modernleşmeyi, teknolojik ve ilmî seviyede gördüğü için yenilikçi bir kimliğe sahip oldu ve toplumun önüne geçti. Sivil kadrolar ise, bunu anlayamadı.

Islahatların sonuçları açısından değerlendirilmesi

Osmanlı ıslahatlarında Avrupa’nın telkini, baskısı ve yönlendirmesi, şüphesiz vardır. Bu doğrudur; ancak Avrupa’nın yüzde yüz etkili olduğu söylenebilir. Tam olarak tepeden inme olduğu da söylenemez. Bu ıslahatlarda padişahın, sarayın ve bürokrasinin rolü olduğu muhakkaktır. Esasında ıslahatçıların itici gücü ve dinamikleri, toplumun ‘fakr u zaruret’ içine düşmesi ve istikrarın, emniyetin, güvenliğin ortadan kalkmasıdır.⁶ Bunu görmezlikten gelmek, büyük bir hatadır. Sanki, Osmanlı toplumunda her şey güllük gülistanlıktı da, Avrupalı bu ortamı bozmak veya biraz daha iyileştirmek için mi geldi? Aksine, şartlar Avrupa’yı getirmiş, cezbetmiştir. Avrupa, kendisine engel olan Osmanlı müesseselerini, anlayışını ve geleneklerini ortadan kaldırmak, bunların yerine de Osmanlı İmparatorluğu’na sızmasını, nüfûzunu kolaylaştıracak liberal mü-

⁶ Ebubekir Sofuoğlu, a.g.e., s.572.

esseseleri ve kavramları yerleştirmek için ıslahatlarda rol oynamıştır. Saray ve bürokrasi de, toplumdaki ekonomik ve siyasî sıkıntıların baskısıyla ıslahatlarda öncülük yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Tanzimat ile İslahat fermanları ve I. Meşrutiyet, bu sürecin sonunda ortaya çıkmıştır.

Osmanlı, ıslahatlarda samimi idi; toplumun sıkıntıları ve ihtiyaçları gerçekleşti. Avrupa ise samimi değildi; ikiyüzlü davrandı. Gayr-i Müslimler de ıslahatların kendi lehlerine ve Osmanlı Devleti'nin aleyhine dönmesine sebep oldular. Sonuçta Avrupa'ya ve gayr-i Müslimlere güvenen samimi Osmanlı ıslahatçıları yanıldılar ve hedeflerine ulaşamadılar. Avrupa ve gayr-i Müslimler ise, hedeflerine ulaştılar. Bunun böyle olduğunu anlamak için ıslahatlardan ne bekleniyordu, sonuçları ne oldu, sorularının cevaplarına bakmak lazımdır:

- 1- Devletin, yani merkezî otoritenin gücü artacaktı, aksine azaldı.
- 2- Ordunun kuvvetlenmesi bekleniyordu, aksine malî-tekniik donanım ihtiyacı daha çok ortaya çıktı.
- 3- Bürokrasi iyice şişti, devletin malî yükünü arttırdı.⁷
- 4- Sanayi kurulamadı, kurulan işletmeler başarılı olamadı.
- 5- 1854'de dış borç tuzağına düşüldü ve 1881'de Duyun-ı Umumîye İdaresi (ikinci bir Maliye Nezareti) kuruldu.
- 6- Mevcut kapitülasyonlara, 1838 Ticaret Antlaşması, borçlar, faizler eklendi.
- 7- Bütün imparatorluğu yabancı mallar istila etti, yerli sanayi perişan oldu.⁸
- 8- Gayr-i Müslimler, verilen siyasî, iktisadî, kültürel imtiyazlarla zenginleşti ve komprador sınıf haline geldi. Ayrıca Osmanlı aleyhine, Avrupa ile menfaat birliğine girdiler ve onlarla bütünleştiler.
- 9- Osmanlı toprağında bulunan ecnebler (levantenler) ekonomik hayatta müessir hale geldiler.
- 10- Osmanlılık ideolojisiyle bütün unsurlara Osmanlılık şuuru verilmek istenirken, Osmanlı toplumu dinî, etnik, milliyet, mezhep açısından parçalandı yani atomize edildi.
- 11- Osmanlı'nın toprak bütünlüğü Avrupa tarafından garanti edilecekti, buna riayet edilmedi. Rusya Kars'a, Fransa Tunus'a, İngiltere Mısır'a yerleşti.
- 12- İç isyanların önü kesilemedi.

⁷ Metin Eriş, a.g.e., s.596.

⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik, ticarî, kültürel yönden gayr-i Müslimler tarafından nasıl kuşatıldığını anlamak için Bkz: Ali Güler, **Türkiye'deki Gayr-i Müslimler**, Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 1996, s.245.

- 13- Avrupalı devletlerin Osmanlı'nın iç ve dış işlerine müdahaleleri yoğunlaşarak arttı.
- 14- İstanbul, İzmir, Beyrut, Selanik ve Trabzon Avrupa'nın ticarî, malî, kültürel emperyalizminin üssü haline getirildi.
- 15- Anadolu'da Ermeni sorunu yaratıldı.
- 16- İç ve dış ticaret, gayr-i Müslimlerin ve levantenlerin aracılığıyla Avrupa'nın eline geçti.⁹

Osmanlı'nın elinde Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, 1876 Kânun-i Esasî'si, Ticaret Kanunu, Vilayet Kanunları kaldı. Arşivlerimiz zenginleşti ama Osmanlı toplumu fakirleşti. Zira, yapılan ıslahatların hedefi Osmanlıyı liberalleştirmeye yönelikti. Liberalizmin, güçlü ekonomilerin, kültür seviyeleri yüksek ve millî tesânüdü sağlam devletlerin lehine çalıştığı göz artı edilmişti.

Bu bakımdan Tanzimat'ın getirdiği hürriyet ve eşitlik, uygulamada eşitsizliğe ve Osmanlı'yı sömürme hürriyetine dönüştü. Zira hürriyeti ve eşitliği, Avrupa farklı, Osmanlı farklı yorumladı. Avrupa; ticarî hürriyet, malî hürriyet, ekonomik hürriyet, kültürel hürriyet gibi güçlünün lehine, zayıfın aleyhine olacak hürriyetler peşindeydi. Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ise; sermayesi bol, mamûlleri teknolojiyle üretilen ecnebi tüccar ve müteşebbis ile, parası, malı, teknolojisi olmayan Müslümanların eşitliği anlamına geliyordu. Hürriyet ve eşitlik, zengin ve Avrupa desteğine sahip gayr-i Müslimler lehine düşünülmüş ve gayr-i Müslimlerin kendilerini siyaseten Osmanlı'dan ayırmasına zemin teşkil etmiştir. Hâlbuki, hiçbir devlet, hiçbir rejim, hürriyetin ve eşitliğin kendi aleyhine kullanılmasına müsaade etmez. Tanzimat ve Islahat fermanlarının fertlere verdiği hukukî eşitlik ve hürriyet, başka alanlarda devletin aleyhine kullanılmıştır. Osmanlı ıslahatçıları, bu hususları dikkatten kaçırmışlardır. Bu dikkatsizlik 1913'te II.Meşrutiyet meclisinde, İzmir mebusu Karolide Efendi'yi "Ticaret ve sanayi hakkı, gayr-i Müslimlerin kadîm hakkıdır. Türklerin bu işlerle uğraşması Kânun-i Esasî'ye aykırıdır." dedirtecek kadar cesaretlendirmiştir. Bu sözler hem ilginçtir hem de ıslahatçılar açısından ibret vericidir. Demek ki Avrupalılar ve gayr-i müslimler, 1838'den beri hak ve hürriyetleri böyle yorumluyorlardı. Bu, açıkça Osmanlı'nın iyi niyetini ve samimiyetini suistimal etmektir. Karolide Efendi'nin bu sözleri, İttihat ve Terakki'yi uyandırmış ve millî iktisat politikasını Kara Kemal'e uygulamaya koydurmuştur; ama bunun için çok geç kalmıştır.

⁹ Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)", *Millî Kültür Dergisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara Haziran 1980, s.24-33.

Sonuç

Osmanlı ıslahatları Avrupa'nın malının, parasının, sermayesinin, kültürünün, tüccarının, okullarının, misyonerlerinin, teknolojisinin imparatorluğa girişini meşrulaştırmış; gayr-i Müslimler de kullanılarak, Osmanlı'nın yıkılışına yardımcı olmaları sağlanmıştır. Osmanlı ıslahatçıları ise, bu sonuçları görememişlerdir. Buna rağmen, Osmanlı ıslahatları değerlendirilirken iki şekilde ele alınmalıdır: İlk olarak, ıslahatların, Osmanlı İmparatorluğu açısından bakıldığında iyi netice vermediğini, ikinci olarak da, Türkler ve Türkiye Cumhuriyeti açısından bakıldığında olumlu yönleri olduğunu söyleyebiliriz. Zira ıslahatların menfî sonuçları ile Avrupa ve gayr-i Müslimlerin zararlı politikaları, Türklerde millî şuur, millî devlet, millî ekonomi, millî kültür gibi kavramların ve anlayışların yerleşmesine vesile olmuştur. Mustafa Kemal'i de, Millî Mücadeleyi yaparken ve Türkiye Cumhuriyetinin temellerini atarken, Türkleri, Osmanlıyı tehdit eden benzer tehlikelerden uzak tutmaya sevk etmiştir.

Kısaca 'Düvel-i Muazzama', hasta fakat henüz hayatini devam ettiren Osmanlı Devleti'ni, ıslahatlarla can çekişir hale getirmiş; Tanzimatçılar da bunu görememişlerdir. Sonra ise, medenî ve hayırsever olduklarını göstermek için hastane yaptırmaya kalkmışlar, hep hastane ile uğraşır görünmüşler, ama bu arada can çekişen hastanın başına gayr-i Müslimler, sinekler gibi üşüşmüş, hasta ile ilgilenen olmamış ve hasta Hakka doğru yola çıkmıştır. Sonuçta Osmanlı ölmüş, ancak mirasçısı durumundaki çocuğunu (Türkleri), Mustafa Kemal kurtarmıştır. O halde, öncelikli olarak "düşmanını hoş görmek, affetmek asaletendir; ama düşman olduğunu unutmak ise gaflettendir" sözünü devlet adamlarımıza hatırlatmakta fayda malahaza ediyoruz. ©